

Giriş

Yürümek, dokumak, gözlemlemek, hikâye anlatmak, şarkı söylemek, çizmek ve yazmak arasında ortak olan nedir? Cevap şu ki, bunların hepsi şu ya da bu türden çizgiler boyunca ilerlerler. Bu kitapta, karşılaştırmalı bir çizgi antropolojisi olarak adlandırılacak bir şeyin temellerini atmaya amaçlıyorum. Bildiğim kadarıyla daha önce buna benzer bir girişimde bulunulmadı. Öyle ki bu fikri paylaştığım arkadaş ve meslektaşlarımdan birçoğu da meseleye ilk olarak kuşkuyla yaklaştılar. Yanlış mı duymuşlardı: Aslanlardan (*lions*) mı bahsediyordum? “Hayır,” diyordum, “çizgilerden bahsediyorum, aslanlardan değil.” Şaşkınlıkları anlaşılırdı. Çizgiler? Bu, geleneksel anlamda ilgimizin odağında yer alan türden bir şey değil. Görsel sanat, müzik ve dans, konuşma ve yazı, zanaat ve maddi kültür üzerine antropolojik çalışmalarımız olsa da çizgilerin üretimi ve önemine ilişkin bir çalışma mevcut değil. Oysa çizgilerin her yerde olduklarını fark etmek için yalnızca bir an düşünmek yeterlidir. Yürüyen, konuşan ve konuşurken el kol hareketleri yapan canlılar olarak insan evladı git-tiği her yerde çizgiler üretir. Çizgi oluşturma; konuşma, el kol hareketleri ve yürüme gibi sesin, ellerin ve ayakların kullanımını içeren her durumda görülmenin ötesinde günlük insan faaliyetlerinin tüm

bu yönlerini kapsar ve böylelikle onları tek bir araştırma alanında bir araya getirir. Benim çerçevelendirmek istediğim de bu alandır.

Gelgelelim yola böyle büyük kaygılarla çıkmadım. Aksine, görüşümüşte çizgilerle hiçbir ilgisi olmayan özel bir sorun aklımı kurcalıyordu. Bu, konuşma ve şarkı arasındaki ayrımı nasıl yaptığımıza ilişkin bir sorundu. Gerçek şu ki bu ayrım, en azından bugün anladığımız biçimiyle, Batı dünyası tarihi için nispeten yenidir. Batı tarihinin büyük bir bölümünde müzik, sözel bir sanat olarak düşünülmüştür. Bir anlamda, şarkının müzikal özü sözlerin tınısallığına dayanır. Oysa bugün müziği, sözel unsurlarından arındırılmış bir “sözsüz parça” olarak düşündüğümüz bir anlayışa vardık. Ve buna ek olarak, konuşmadaki aktüel seslerinden açıkça bağımsız olarak düşünülen bir kelimeler ve anlamlar sistemi olarak dil anlayışına sahibiz. Müzik sözsüz hâle geldi; dil sessizleştirildi. Peki bu nasıl mümkün oldu? Bir cevap arayışım beni ağızdan ele, sesli ifadelerden elin jestlerine ve bu hareketlerin çeşitli yüzeylerde bıraktığı izler arasındaki ilişkiye götürdü. Acaba dilin sessizleştirilmesinde, yazının kendisinin, sözlü bir kompozisyon sanatı olarak değil de, bir elle yazma sanatı olarak anlaşılmasının payı olabilir miydi? Çizgi yapımına dair araştırmam böylelikle başlamış oldu.

Çok geçmeden yalnızca çizgilerin kendilerine ya da onları üreten ellere odaklanmanın yeterli olmayacağını farkına vardım. Çizgiler ve üzerine çizildikleri yüzeyler arasındaki ilişkiyi de göz önünde bulunduramam gerekiyordu. Her ne kadar farklı çizgi türlerinin çokluğu gözümü korkuttuysa da geçici bir sınıflandırma yapmaya karar verdim. Sınıflandırmada eksik kalan birçok noktaya rağmen, iki türden çizgi açıkça diğerlerinden ayrılıyor gibi görünüyordu; bunları iplikler ve izler olarak adlandırdım. Ancak bunlar daha yakından incelendiklerinde, kategorik anlamda farklı olmaktan ziyade birbirlerinin dönüşmüş birer versiyonu gibi görünüyorlardı. İpliklerin iz-

lere dönüşme biçimleri vardı ve bunun tersi de geçerliydi. Bununla beraber, iplikler ne zaman izlere dönüşseler belirli yüzeyler oluşuyor, izler ipliklere dönüştüğündeyse bu yüzeyler çözülüp ortadan kayboluyorlardı. Bu dönüşümleri takip etmek beni başlangıç noktam olan yazılı metinden alıp labirentlerin kıvrım ve dönüşlerine ve nakış ve dokuma zanaatlarına kadar götürdü. Ve sonunda dolambaçlı bir yoldan, tekstil dokumacılığı aracılığıyla, yazılı metne geri döndüm. Yine de ister dokunmuş bir iplik ister yazılı bir iz olarak karşımıza çıksın, bir çizgi her koşulda bir hareket ve büyüme anlamı taşır. Peki neden bugün karşımıza çıkan pek çok çizgi son derece sabit görünmektedir? Ve neden pek çok çağdaş düşünür için “çizgi” ya da “doğrusallık” sözcükleri kolayca, modern analitik düşünceyle ilişkilendirilen dar görüşlü, kısır ve tek yönlü bir mantığı çağrıştırmaktadır?

Antropologların, modern Batı toplumlarındaki insanların tarihe, çağlara ve zamanın geçişine ilişkin kavrayışlarının özünde doğrusal bir şey yattığı yönünde ısrar etmek gibi bir alışkanlıkları vardır. Bu konuda öyle ikna olmuşlardır ki, Batılı olmayan insanların yaşamlarında doğrusallık bulmaya yönelik herhangi türden bir girişim, en iyi ihtimalle hafif etnosentrik bulunarak reddedilir; en kötü ihtimalle de Batı'nın dünyanın geri kalanına hükmetmek üzere kendi kurallarını dayattığı sömürgeci işgalle gizli bir işbirliği olarak değerlendirilir. Bir başka deyişle, “öteki” doğrusal değildir. Ancak madalyonun bu diğer yüzü, yaşamın yollar boyunca değil yalnızca yerinde, belirli bir yerde gerçek bir biçimde yaşandığını varsaymak anlamına gelir. Öte yandan, insanlar gelip gitmedikleri takdirde yerler nasıl mümkün olabilir? Bir yaşam noktası, hiçbir şekilde bir yer ya da bir yerde olma deneyimi sunamaz. Bir yer olabilmesi için, her bir yerin başka yerlerden gelen ve giden bir veya birkaç hareket yolu üzerinde bulunması gerekir. Buradan hareketle şu sonuca vardım: Yaşam, yalnızca yerlerde değil; yollar boyunca yaşanır ve bu yolların kendileri de bir tür çizgi-

dir. İnsanlar, içinde buldukları dünyayı bu yollar boyunca öğrenir ve hikâyelerinde bu dünyayı tasvir ederler. O hâlde sömürgecilik, doğrusal olmayan bir dünyaya doğrusallığın dayatılması değil bir tür çizginin bir diğerine dayatılmasıdır. İlk aşamada, yaşamın üzerinde sürdüğü yolları, içine hapsolacağı sınırlara dönüştürerek ilerler; ardından her biri tek bir noktaya sıkışmış artık kapalı olan bu toplulukları, dikey olarak bütünleştirilen topluluklar hâline getirir. Birlikte yaşamak bir şey; birleştirilmek ise oldukça başka bir şeydir.

Tüm bunlar beni, hareketin ve büyümenin çizgisinden, bunun tam tersi olan; hiçbir şeyin hareket etmediği veya büyümediği ardışık anlardan oluşan noktalı çizgiye –çizgi olmayan çizgiye– yönlendirdi. Bu da aklıma doğrudan Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabında yer alan, yaşamın binlerce nesillik evriminin tasvir edildiği ve her soy çizgisinin bir noktalar dizisi biçiminde gösterildiği ünlü şemayı getirdi! Darwin yaşamı çizgiler boyunca değil, her bir noktanın içinde çizmiştir. Antropologlar da akrabalık ve soyağacı şemaları çizerken tam olarak aynı şeyi yaparlar. Akrabalık şemasının çizgileri birleşir ve birbirine bağlanır; ancak bunlar ne bir yaşam ne de bir hikâye çizgisidir. Görünen o ki modern düşünce, mekâna yaptığı şeyi –mekânsal konumlara sabitleyerek– insana da yapmış ve yaşamını bir dizi zamsal anda sıkıştırmıştır. Şayet bu süreci tersine çevirebilir ve yaşamı Darwin'in şemasındaki noktalar dizisinden öte; insan ve insan olmayan her türden varlığın, iç içe geçtikleri bir ilişkiler yumağında yollarını bulmaya çalışırken ördükleri sayısız iplikten oluşan çok katmanlı bir yapı olarak hayal edebilirsek, evrim anlayışımız geri dönülmez biçimde değişir. Bu bizi, evrimsel süreci ve süreç içindeki tarihimizi, canlıların kendilerinin ve birbirlerinin yaşam koşullarını sürekli olarak kendi yapıp ettikleriyle biçimlendirdikleri bir süreç olarak algılayabileceğimiz sonsuz ve sınırsız bir bakış açısına götürür. Çizgiler gerçekten de dünyayı değiştirme gücüne sahiptir!

Bu fikirden aldığım güçle yazı konusuna geri döndüm. Birçok akademisyen, yazının, insan bilincine, okuma yazma öncesi toplumların aşına olmadığı türden bir “doğrusallaşma” dayattığını iddia eder. Oysa insanlar konuşmaya ve jestler yapmaya başladıkları anda, çizgiler de oluştururlar ve bu çizgileri takip ederler. Yazı, ilk anlamıyla bir yazma pratiği olarak düşünüldüğünde, çizim ve yazı arasında ya da bir ressam ile kâtibin işçiliği arasında keskin bir ayırım yapmak mümkün değildir. Bana öyle geliyor ki, geçmişin bilinciyle aradaki kopmayı yaratan; noktalar arası bağlantılar, yani noktaları birleştirmenin ta kendisidir. Böylelikle günümüzün yazarı artık bir kâtip değil; belirli sözdizimlerini, el işçiliğinin es geçildiği mekanik süreçler yoluyla kâğıda aktaran bir yazar, bir söz ustasıdır. Daktilo ve basım, elin hareketiyle yüzeyde bıraktığı yazılı iz arasındaki yakın bağı koparır. Yazar duygularını çizgilerin dışavurumsal gücüyle değil yaptığı kelime seçimleriyle aktarır. Bu nokta, dilin müzikten ve konuşmanın şarkıdan nasıl ayrıldığına ilişkin temel sorum için de bir cevap niteliği taşıyor. Bugün teknoloji ve sanatı, oldukça baskın ama kesinlikle modern bir ikiliğin zıt taraflarına yerleştiren aynı mantık, hiç kuşkusuz, yazı ve çizimin çağdaş ayrılığı üzerinde de belirleyici olmuştur.

Sonuç olarak, bir noktaya düz yoldan varmanın ne anlama geldiğini sorgulamaya başladım. Zira ne günlük hayatta ne de sıradan bir tartışmada çoğunlukla böyle yapmayız. Daha çok, belirli konulara çekilir ve etraflarında dolanırız; ancak sonuna geldiğimizde –tıpkı bir tepenin zirveye ulaştığımız anda artık bir tepe gibi görünmemesi gibi– gözden kaybolurlar. O hâlde nasıl olup da, tam anlamıyla doğrusal kabul edilebilecek bir çizginin düz olduğu varsayılmıştır? Görünen o ki, modern toplumlarda düzlük yalnızca rasyonel düşünce ve tartışmayı değil, aynı zamanda nezaket ve ahlaki doğruluk değerlerini de temsil eder hâle gelmiştir. İki nokta arasında, belirli bir

uzunluğa sahip olup genişliği olmayan bir tür bağlantı olarak düz çizgi fikri, iki bin yıldan eskiye, Öklid geometrisine kadar uzansa da belki de Rönesans'a dek, nedenler, sonuçlar ve bunların ilişkisi hakkındaki düşüncelerimiz üzerinde bugünkü kadar hâkimiyet sahibi olmamıştır. Düz çizginin tarihsel kaynaklarını araştırırken, gündelik çevremde düzlük örnekleri aramaya koyuldum. Ve onları daha önce dikkatimi çekmeyen oldukça bariz yerlerde: alıştırma kitaplarında, döşemelerde, tuğla duvarlarda ve kaldırımlarda görmeye başladım. Bu çizgiler kafa karıştırıcıydı. Yüzeyi düzenliyorlardı ama hiçbir şeyi bir başka şeye bağlıyor gibi görünmüyorlardı. Bunların asıl kaynağının Öklid'in –“yeryüzü ölçümü”– geometrisinde değil dokumacı tezgâhının gerili çözgü ipliklerinde yattığını fark ettim. İplikler bir kez daha izlere dönüşerek yüzeyler oluşturuyordu; her şeyin birbirine bağlanabileceği kurallı yüzeyler. Gelgelelim modernitenin kesinliklerinin yerini şüphe ve kafa karışıklığına bırakmasıyla, bir zamanlar doğrudan noktaya giden bu çizgiler parçalandı ve varoluşsal görev bir kez daha çatlaklar arasından bir yol bulmaya döndü.

İşte bu kitabı yazarken izlediğim de böyle bir yoldu. Başta da belirttiğim üzere, çizgiler hakkında bir kitap fikri ilk anda garip ve hatta mantıksız görünüyor. Oysa bir kez kavrandığında, sanki bir baraj patlıyor ve daha önce belirli düşünme biçimlerinin sınırları içinde kilitli kalmış bir fikir selini serbest bırakıyor. Konu üzerine konuşurken – yalnızca meslektaşlarımla değil, arkadaşlarımla ve akrabalarımla da–, hemen hemen herkesin, üzerine kafa yorabileceğim türlü çizgi örneklerinden, konuya bir şekilde değinen kitaplara kadar sonsuz öneride bulunduğunu gördüm. Her biri oldukça iyi olan bu önerilere ve izlerini sürebildiğim tüm ipuçlarına rağmen, belki yüz tanesi keşfedilmeden kaldı. Hepsinin peşine düşmek için birden çok hayat gerekti. Bir antropolog olarak yaşadığım hayatın yanında bir arkeolog olarak başka bir hayata daha ihtiyacım olacaktı; diğer birkaç hayatım-

da ise bir klasikçi, bir ortaçağ tarihçisi, bir sanat ve mimarlık tarihçisi, bir paleograf, bir coğrafyacı, bir filozof, bir dilbilimci, bir müzikolog, bir psikolog ve belki bir haritacı olmam gerekliydi. Yol boyunca mücadele etmek zorunda kaldığım bu alanlardaki cehaletim ve beceriksizliğim için, bu alanların –benim aksime– ne hakkında konuştuklarını gerçekten bilen uzmanlarından ise yalnızca özür dileyebilirim.

Amacım bir ölçüde geniş ve şimdiye kadar keşfedilmemiş bir entelektüel sahayı kuşatmak değildi. Çizginin bu kısa tarihini sunarken çok daha mütevazı bir niyetle yola çıktım: Arazi yüzeyine, üzerine biraz yazabileceğim küçük bir çizik atmaya. Bir anlamda bu kitap, bilgi ve deneyimleri onları hangi yöne götürürse götürsün, başkalarının da izini sürebileceği bir araştırma alanı açmayı amaçlayan bir önsöz olarak okunmalıdır. Kitabı, bildiğim kadarıyla adı olmayan bir teşebbüse açık bir davet olarak yazdım. “Şey”leri inceleyen insanlar kendilerine maddi kültür öğrencileri diyorlar. Çizgileri inceleyenlerin kendilerine ne isim verdiklerini bilmesem de bugün onlardan biri olduğumu biliyorum. Bunu yaparken, çizerlerin, hattatların, el yazması yazarların, hikâye anlatıcılarının, yürüyüşçülerin, düşünürlerin, gözlemcilerin – bir bakıma yaşamış olan hemen herkesin arasına katılmış oldum. Zira insanlar, öncelikle şeylerden değil; çizgilerden oluşan bir dünyada yaşarlar. En nihayetinde bir şey ya da bir insan, dünyada toplanmış her bir unsurun –büyüme ve hareket yollarının– çizgilerinin bir araya gelmesi değilse nedir? “Şey” sözcüğü kökeninde, insanların bir araya geldiği ve işlerini çözmek için buluştukları ortak bir yeri ifade eder. Kelimenin türetilişinden de anlaşılacağı üzere, her şey bir çizgiler meclisidir. Bu kitapla göstermeyi umduğum şey budur: İnsanları ve şeyleri incelemek, onları meydana getiren çizgileri incelemektir.